

Sprehodi po knjižnem trgu

Alenka Urh

Igor Grdina: Ivan Cankar: portret genija.

Ljubljana: Beletrina, 2018.

V Cankarjevem letu 2018, ko se je beležilo stoto obletnico smrti našega največjega pisateljskega genija, je bilo v literarni prostor priobčenih kar nekaj ustvarjalnih izvajanj na temo njegovega življenja in dela. Spomin na “kneza slovenske besede”, kot ga v svoji monografiji večkrat imenuje Igor Grdina, smo obeležili s festivali, razstavami in komemorativnimi dejavnostmi, številne založbe pa so se mu poklonile z različnimi knjižnimi izdajami, v okviru mladinske književnosti in književnosti za odrasle. Mladim bralcem so med drugim namenjene bolj in manj učinkovite stripovske predelave in slikaniške interpretacije, bodisi z izvirnim besedilom ali v prirejani obliki. Takšno novo polje interpretativnosti Cankarjeva dela naslovniško odpira širšemu, predvsem tudi mlajšemu krogu bralcev. Odraslim bralcem je leto 2018 ponujalo še številnejše prilike za literarna srečevanja s pisateljem; poleg novih izdaj katerega izmed literarnih biserov so nastajale biografije, esejsko naravnani zapisi in zborniki, ki s tega ali onega vidika obravnavajo Cankarjevo življenje in/ali delo. Marcel Štefančič je v knjigi *Ivan Cankar: eseji o največjem* (UMco) na dušek izpil celotno pisateljevo literarno zapuščino in ob tem v poglobljenih esejističnih zapisih ni sodil le, da je Cankar tudi danes še vedno aktualen in razumljiv, temveč da je

šele zdaj, skozi prizmo sodobnega filma, feminizma, prekarnih delavcev, migrantske krize ... sploh lahko zares aktualen in razumljiv. Janko Kos se je v knjigi *Misliti Cankarja* (Beletrina) z literarnozgodovinske in teoretske perspektive podpisal pod zbirko poglobljenih študij o našem največjem literatu, pri založbi, ki nosi pisateljevo ime, pa so izdali zbornik *Ivan Cankar – literarni revolucionar*. Pisateljeve odnose s pripadnicami nežnejšega spola je obravnaval Peter Kolšek v delu *Reci tvoji roki, da jo poljubljam* (Mladinska knjiga) in tako že v naslovu namignil na dejstvo, ki ga v monografiji *Ivan Cankar: portret genija* obravnava tudi Igor Grdina – da so bile Cankarjeve ljubezni enako neločljivo zvezane z njegovim ustvarjanjem, kot je bilo ustvarjanje povezano z ljubeznijo (dobesedno, ko se je vez med obema enkrat za vselej pretrgala, je to na avtorjevo umetniško tvornost vplivalo kontraproduktivno), in da za pisateljevo občutenje ljubezni telesna bližina ni bila niti pol toliko pomembna kot bližina misli, peresa in papirja, na katerega jo je prelival v korespondencah s svojimi občudovankami.

Zgodovinar in literarni zgodovinar Igor Grdina se je obravnave življenja velikega pisatelja lotil opirajoč se na različne vire, ki jim je čas naklonil milost, od zasebnih pisem, pripovedovanj ter poročil o njegovih javnih nastopih do obsežnega in povednega literarnega opusa, v katerem se zbirka avtobiografskih črtic *Moje življenje* kaže za še posebej primerno osnovo zarisanih potez *portreta*. Objektivnost avtobiografskega pisanja je že po Cankarju izmuzljiva, saj “Novelist ne more pisati o svojem življenju. Če je kaj prida, je vsaka novela kos njega samega, kaplja njegove krvi, poteza na njegovi podobi”. Da Cankar ni pisal o svojem življenju, temveč svoje življenje, poudari tudi Igor Grdina in doda, da je bil v svojih delih marsikdaj avtobiografski, tudi kadar ni govoril o sebi: “Vse, kar je pisal, je pravzaprav bilo njegova biografija.” Grdina je našega literarnega genija korenito umestil v čas in prostor, tako je ustvaril tudi bogato besedno sliko tedanje *belle époque* in *fin de siècle* s prevladujočimi estetskimi nazori in družbenopolitičnimi okoliščinami, ki so vodile v prvo morijo planetarnih razsežnosti.

Biografsko-esejistični zapisi so razdeljeni v sedem poglavij, izmed katerih je vsako primarno osredotočeno na določen vidik Cankarjevega življenja. A v delu ne bomo našli nič učbeniškega, temeljne teme posameznih poglavij so namreč bogato prepletene z različnimi referencami in asociativno porojenimi povezavami. Avtor v svojih razmislekih sledi merilu minuciozne refleksije in pri tem vešče skače sem ter tja po obravnavanem predelu preteklosti, kronološkemu ključu pa se prilagaja le toliko, kolikor je nujno za smiselno “dramaturško” oblikovanost “pripovedi”: otroštvo se nujno zgodi pred odraslostjo, ki prinese ustvarjalno samoniklost, prijateljstva,

hrepenenje, ljubezen, ahasverska leta verskega iskanja, družbeno in politično udejstvovanje, ječo ter nazadnje tragično smrt, ki lahko nastopi šele na zadnji strani poslednjega poglavja. Posebej zanimivo je prvo poglavje, skorajda nekakšna črtica, ki živo opiše bežni detajl pisateljevega srečanja *neznane elegantne dame s klobukom*. Seveda ne gre za čistokrvno obliko kratke pripovedi, drobcena impresija, podana v zanimivem izmenjavanju preteklika in pripovednega sedanjika je namreč umeščena med splošnejše zarisovanje duha in materije tistega časa, s takšnimi in drugačnimi običaji, navadami in predstavami. V nadaljevanju bralec sledi širokopoteznemu premisleku določujočih dejavnikov pisateljevega življenja, kot so odnosi v ožjem družinskem krogu, formiranje pisateljeve osebnosti, umetnost, erotika, recepcija njegovih del in nazadnje udejstvovanje v javnem življenju ter zavzemanje za povsem samostojni kulturni razvoj slovenskega naroda. Orisa Cankarjeve kompleksne osebnosti in opusa, ki ga je ta porodila v svoji samosvojesti, se Grdina loteva kot natančni opazovalec in pisateljica obravnava kolikor je ob upoštevanju žrtev minevanja ter inherentne enigmatičnosti sploh mogoče nereducirano. Med najbolj določujočimi in hkrati za slehernega interpreta Cankarja neizbežnimi temami je avtorjev odnos z materjo Nežo Pivk, ki jo je (vsaj v določenih potezah) često slikal v svojih delih in katere močna, požrtvovalna materinska vloga je bila v *anti-feministični novi romantiki* pravzaprav unikum. Predvsem zato, ker Cankar v njej ni videl kulise za kakršne koli revolucionarne ideje, temveč celovito človeškost, ki se vsem življenjskim preizkušnjam navkljub ni predala, pa čeprav je bila njena neupogljivost povsem brez globljega idejnega ali nadčasnega smisla, ki bi se vzpenjal onkraj partikularnosti – preživetja njene družine. Golo življenje je bilo nasledek Cankarjevega pojma *moči*, ki je like drugih ustvarjalcev “dvigovala k triumfu – ali jih pahnila v kar najbolj spektakularen propad”. Po Grdini je največje darilo, ki ga je Cankarjeva mati poklonila sinu, iskrenost, s katero je podaljšala njegov osebni spomin onkraj zavedanja, in tako razširila temeljno izhodišče njegovega umetniškega sveta. Poleg tega je v sinov etični zemljevid vrisala neizbrisljivo koordinato, do katere se je avtor opredeljeval in se po njej orientiral, čeprav je ni mogel nikdar doseči v tolikšni meri. Pri tem ne gre pozabiti, izpostavi Grdina, da je pisatelj mater brez izjeme “tematiziral s pogledom, ki ga je usmeril skozi prizmo lepote”, zato je bila resničnost, ki jo je risal, vselej nekoliko stilizirana. Čeprav avtor *portreta* v obravnavi kompleksnega odnosa med svojcema ves čas ostaja kar najdostojneje navezan na Cankarjeve misli in videnje – zato ne preseneča, da mati tudi skozi Grdinovo prizmo ostaja izrazito pozitivna oseba –, pa ne gre spregledati, da z izpostavitvijo akta

stilizacije precej pove o interpretacijski izmuzljivosti in nedokončnosti. Nedvomno bo resnica o nemara najslavnejši slovenski materi ostala skrita v gube zgodovine, za vedno izgubljene spomine ter ne nazadnje v že stoletje preminulo podzavest, a vendarle, vsi eksegeti Cankarja ne bi v celoti podprli takšne materinske podobe. Marcel Štefančič jo na primer predstavi precej drugače, saj ne more mimo občutkov krivde, ki sem ter tja vejejo iz pisateljevih zapisov. Naj bo tako ali drugače, povzdigovanje materine nezmožnosti za olepševanje stvarnosti v sebi nedvomno nosi tudi tragični potencial; bralec se namreč vpraša, ali je Ivanček enako dobro vedel, kaj bi z vso to iskrenostjo počel, kot je pozneje vedel Ivan. Zavezanost resnici namreč zahteva določeno mero neizprososti, s katero otroštvo nemara ne zna vselej ustrezno ravnati. V tej luči so zanimive Cankarjeve besede iz *Mojega življenja*: “Gotovo je, da sem bil sila neroden in cmerav otrok. Sam se ne spominjam natanko, toda mati mi je pravila, da sem bil nadloga že od rojstva. Prišel sem prezgodaj na svet; v svojih bolečinah je zaobljubila mati sebe na svete Višarje, mene pa v lemenat. Nikoli ni bila na Višarjih, jaz ne v lemenatu.” Je s tega stališča treba razumeti pisateljev odpor do *pridnega, a cmeravega Janezka* ter občudovanje *hudobnega Mihca*? Gre v takšnem kontekstu razumeti Cankarjev zapis, v katerem umetnika opiše kot otroka, “ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu. Ne išče se – ušel bi si rad”?

Glasnik lepote, čigar ustvarjalnost je vselej črpala iz stvarnosti (“skrbno je pretehtal, kar je videl, in pisal za kruh in večnost”) in lastnega spomina, je med sodobniki v marsičem odstopal od prevladujočih družbenih in umetnostnih nazorov. Pisatelj, ki se je preživljal s pisanjem, ni bil človek kompromisov; nemara mu je ravno zato uspelo vzpostaviti povsem edinstven umetniški izraz, s katerim je izjemno vplival ne le na razvoj slovenske moderne, temveč na vso poznejšo literaturo. V času in prostoru razcveta psihoanalize se je upiral univerzalistični interpretaciji človeške usode, saj se je zavedal reducirajoče narave slehernega kalupa, zato je psihoanalitski ključ pred vrati Cankarjevega opusa zgolj zasilno orodje, ocenjuje Grdina. Tam, kjer so se drugi pripadniki dunajske moderne pustili muzam voditi po podzemnih mitih in arhetipskih situacijah, je Cankar posegal v lastne spomine. Ostal je zvest opisovanju življenja siromašnih, tudi tedaj, ko so prevladujoče novoromantične umetniške smernice kazale v povsem druge smeri, pa ne zato, ker bi drugega kot revščine ne poznal, saj je znal živeti tudi bohemsko brezskrbno in je dobro poznal pozlato premožnejših okolij, temveč zato, ker udobna porcelanasta življenja preprosto niso ganila njegove umetniške duše. Svoj glas je raje posojal tistim, ki jih sicer nihče ne bi slišal, *zapostavljenim* in *neopaznim*. Zgodovinar pisatelja predstavi v vsej

dostopni celovitosti in pred bralca prikliče podobo, ki ji tudi razne muhe in nečimrnosti niso povsem tuje. Tako recimo ni maral, da se vpričo njega razpravlja o drugih ustvarjalcih, *Tolstoj je namreč Tolstoj, Cankar pa Cankar*. In čeprav se je upiral prevladujočemu antifeminizmu in je svojim damam v delih namenil večni poklon, je vendarle dejal, da ga “ženska sploh ne zanima, če ni lepa”, med njegovimi besedami pa se znajde tudi kakšna na račun ženske *izdajalske hinavščine*.

Med neizbežnimi temami so tu še njegov več kot deset let trajajoč razhod s katoliško cerkvijo in tradicionalnim krščanstvom, ki pa ga za razliko od toliko drugih mislecev tedanjega časa ni vodil v monizem, zato se je lahko po letih iskanja znova vrnil pod njegovo okrilje – v svojih etičnih nazorih se namreč nikdar ni oddaljil od tradicionalne morale. Cankarjeva notranja etika je bila kategorični imperativ, ki je nad vsako institucijo in nad vsakim sodnikom onstran lastne vesti, zato je pojme, kot so greh, kesanje in odpuščanje, dojemal še intenzivneje kot ljudje najstanovitnejše vere. Obravnave literarnih del našega največjega “viteza peresa” se Grdina loteva v njihovem literarnem, duhovnozgodovinskem, političnem in ne nazadnje povsem življenjskem kontekstu pisatelja. Med vsemi omenimo Cankarjev knjižni prvenec *Erotiko* (1899), katere večino izvodov je kmalu po izidu pokupil ljubljanski nadškof Anton Bonaventura Jeglič in jo upepelil v lastni peči. Tri leta pozneje je kot feniks iz lastnega pepela vstala še nekoliko izzivalnejša nova izdaja pod založniškim okriljem Lavoslava Schwentnerja. Da je tretja izdaja verzov v *Zbranih spisih* izšla pri katoliški založbi, pa pove ravno toliko o statusu Cankarjevih del med tedanjimi bralci kot o splošni ideji družbe(nosti) in napredka, ki ga katoliki sicer niso mogli odkrito sprejeti, a tudi ne odkrito zavračati.

Branje Grdinovih zapisov ni lahkoten bralski podvig, slog razmislekov je namreč tako zgoščen, bogat in neprizanesljivo kompleksen, da je prebivanje skozi okljukaste in z daljšimi vrinjenimi stavki oblikovane povedi mestoma razmeroma trd oreh, zaradi katerega se izmika kristalizacija pomena. A po drugi strani se jezikovni izraz, ki dodobra izkoristi potenciale slovenskega jezika (tudi tiste, ki so danes malokrat v rabi in so skorajda na robu izumrtja), sklada z vitalnostjo in širino premislekov. Cankar je bil za sodobnike sfinga, pove Grdina, in sto let po njegovi smrti njegova enigmatičnost ni nič manjša. Avtor *portreta* je v enem od pogovorov o Cankarju navrgel, da je spričo obilnega obletničnega angažmaja nevarnost tvorjenja stereotipnih predstav in utrjevanja stereotipov velikanska, zato lahko njegovo knjigo razumemo tudi kot aktivni odpor proti generiranju in konsolidiranju takšnih predstav. In da ne bo venomer govor zgolj o Cankarjevih Slovencih

kot za *hlapčevstvo rojenih in vzgojenih*, se je treba spomniti avtorjevih besed v poslednjem tržaškem govoru iz leta 2018: “Nikdar se še ni naš slovenski narod dvignil tako visoko, tako sijajno razmahnil, kakor v zadnjih dveh letih vojne. Dokazal je vsemu svetu, da je zrel za svobodo, zrel za lasten svoj dom. Priznam odkrito, da sem v prvih mesecih vojne trepetal za ta narod, ki ga ljubim /.../ Na dom svoj novozgrajeni bomo Slovenci napisali: ‚Iz močvirja se je vzdignil!‘ – Iz ponižanja, iz hlapčevstva, iz sramote in bede se bo vzdignil naš narod v novo, svetlo življenje ...!” V kolikšni meri pa je zadnji stavek upravičeno v prihodnjiku ali bi moral danes, sto eno leto po njihovi genezi, že obveljati sedanjik, naj s Cankarjem v mislih presodi vsak sam.